Ulakbilge
Sosyal Bilimler Dergisi

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE ŞİİR TERİMLERİYLE YAZILMIŞ MÜSTAKİL MANZUMELER

İlyas KAYAOKAY
Dr. Araş. Gör., Munzur Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD.,
kayaokay_2323@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8544-2307

Kayaokay, İlyas. "Klasik Türk Şiirinde Şiir Terimleriyle Yazılmış Müstakil Manzumeler". ulakbilge, 76 (2022 Eylül): s. 929–943. doi: 10.7816/ulakbilge-10-76-03

ÖZ

Kelime kadrosu, mazmun ve hayallerinin çerçevesi belirli olan divan şiirinde, şairlerin elindeki dil malzemesini en verimli şekilde kullanmaya çalışmasının bir tezahürü olan belirli terimlerle müstakil şiir yazma geleneği, şairin, sanatını icra etmesi açısından farklı ve ilgi çekici mevzulardan biridir. Divan şairlerinin; denizcilik, gemicilik, ayakkabıcılık, terzilik, okçuluk, hattatlık, musiki, satranç, elbise, kitap vb. gibi belirli bir meslek ve ilim dalına ait terimleri, bir şiirin tamamında kullanmak suretiyle yazdıkları müstakil manzumeler vardır. İlk defa tarafımızca tespit edilen, bu alandaki farklı ve ilginç örneklerden birini de; baştan sona yalnızca şiir terimleriyle inşa edilmiş müstakil manzumeler teşkil etmektedir. Çalışmamızda, yüzlerce divan taraması neticesinde tespit ettiğimiz; Zâtî, Ravzî, Sabâyî, Gelibolulu Âlî, Resîm, Neccâr-zâde Rıza, Beliğ Emin, Sünbül-zâde Vehbî, Şehdî, Levhî, Zîver, Ferrî, Said Giray ve Şâkir Galib'e ait gazelleri, önce nazire geleneği bağlamında ele alıp inceledik. Akabinde, bu manzumelerde yer alan şiir ve şiirle ilgili hususları hâvî terimleri tasnifleyerek mezkûr şairlere ait gazeller hakkında bazı değerlendirmelerde bulunduk.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, gazel, şiir terimi, nazire, sanat

Makale Bilgisi:
Geliş: 2 Ağustos 2022 Düzeltme: 10 Eylül 2022 Kabul: 25 Eylül 2022

© 2022 ulakbilge. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

Giriş

Kelime kadrosu, mazmun ve hayallerinin çerçevesi belirli olan divan şiirinde, şairlerin elindeki dil malzemesini en verimli şekilde kullanmaya çalışmasının bir tezahürü olan belirli terimlerle müstakil şiir yazma geleneği, şairin sanatını icra etmesi açısından farklı ve ilgi çekici mevzulardan biridir. Divan şairlerinin; denizcilik ve gemicilik, ayakkabıcılık, terzilik, okçuluk, hattatlık gibi belirli mesleklerle ve musiki, satranç, elbise, kitap vb. gibi belirli bir alana ait terimleri, bir şiirin tamamında zikretmek suretiyle yazdıkları müstakil manzumeler vardır. Elbette bu tarz şiirleri, nazire geleneğiyle izah edebiliriz. Örneğin; Yetîmî'nin 27 beyitten müteşekkil kıt'a-yı kebiresi ve Âgehî'nin 31 beyitlik kasidesi, denizcilik ve gemicilik (Tietze, 1951) terimleriyle yazılmış ilk manzumeler olup bu alanda yazılan manzumelerin (Kaplan, 2015: 811) pek çoğunun zemin şiiri hüviyetindedir.

Fuzûlî'nin ayakkabıcılık mesleğiyle ilgili terimleri kullanarak yazmış olduğu muvaşşah gazeli (Gümüş, 2020); Beliğ Emin'in, terzilik terimleriyle yazdığı 9 bendlik "hayyât-nâme-i dil-sûz" başlıklı tesdisi; Yüsrî'nin elbise terimleriyle yazdığı 57 beyitlik kasidesi; kitap ve kitap sanatı terimleriyle ilgili 91 beyitlik kasidesi; pekiştirme sıfatlarıyla ilgili 36 beyitlik kasidesi (Kayaokay, 2018a); Râsih'in okçuluk terimleriyle yazdığı 6 bendlik muhammesi (Bulut, 2002); Feyzî'nin musiki terimleriyle yazdığı 7 beyitlik gazeli (Erdoğan, 2010); Azbî Baba'nın satranç terimleriyle yazdığı 28 beyitlik kasidesi (Kayaokay, 2018b) belirli bir meslek ve ilim dalına ait terimlerle yazılmış müstakil manzumelere örnektir.

Tarafımızca tespit edilen farklı ve ilginç örneklerden biri de şiir terimleriyle yazılmış müstakil manzumelerdir. 2017 senesinde redifler üzerine bir çalışma için divan taramaları yaparken tamamı şiir sanatıyla alakalı terimlerle inşa edilmiş bazı gazellerin varlığını fark ettik. Bu gazellerin ortak özelliği; kafiye kelimelerinin bir şiir terimi olmasıydı. Yüzlerce divan ve mecmua taramaları neticesinde bulduğumuz metinleri önce nazire geleneği bağlamında ele aldık, ardından yer alan şiir terimlerini tasnifledik. Sonra da bu konuda müstakil manzume yazan şairlerin manzumelerinin tamamını sırayla verip bazı değerlendirmelerde bulunduk.

1. Nazire Geleneği Bağlamında Tespit Edilen Şiirler

Şairlerin hüner göstermek için yazdıkları sanatlı manzume çeşitlerinden biri de; şiirle alakalı terimleri kafiye olarak kullandıkları, her mısraında en az bir şiir teriminin yer aldığı manzumelerdir. Yüzlerce divan ve mecmua taraması neticesinde bu sanatla yazılmış 14 şaire ait 15 manzumenin varlığını tespit ettik. 16. asırdan dört; 17. asırdan bir; 18. asırdan dokuz ve 19. asırdan da bir şairin bu alanda manzume yazdığını belirledik.

Nazire geleneği bağlamında düşünüldüğünde, bu tarzdaki bir şiirin ilk defa 16. asır şairlerinden Zâtî'de görüldüğü müşahede edilir. Kendisinden daha evvel yaşamış bir şairin divanında bu tarz manzumelere -şimdilik- rastlayamadık. Bir diğer husus, yine aynı devir şuarasından Edincikli Ravzî de yazdığı iki gazelle bu alanda en çok şiir tertip eden şairdir. Ravzî, aynı kafiye ve vezinde yazdığı gazellerinin bir beytinde nazire yazdığı Zâtî'yi de anmaktadır.

Kesdi sözini **Zâtî** revân söylemez oldı
Ravzî ana bir beyt okıdum bahr-ı mukatta' (Ravzî G. 25)

Yine bu yüzyılda Sabâyî ve Gelibolulu Âlî'nin de bu tarzda gazelleri vardır.17. yy'da tek gazeli olan şair Resîm olup bir şiir mecmuası içerisinde yer almaktadır. 18. asır şairleri arasında bu sanatın daha fazla revaç bulduğu söylenebilir. Neccâr-zâde Rızâ, Beliğ Emin, Sünbül-zâde Vehbî, Mustafa Şehdî, Levhî, Ziver, Ferrî Mehmed ve Said Giray olmak üzere dokuz şair, bu tarzda şiir nazmeder. 19. asırda da Mehmed Şâkir Gâlib'in bir manzumesi vardır.

Tespit edilen tüm şiirlerin nazım şekli gazeldir ve tamamının kafiye kelimelerinin sonu, ayın harfli bir şiir terimidir. Yalnızca Beliğ Emin, Resîm, Mustafa Şehdî, Ferrî Mehmed, Said Giray, Mehmed Şâkir Gâlib'in gazellerinde redif vardır. Gazellerde kullanılan aruz kalıplarının %47'sinin Zâtî'nin kullandığı *mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün* kalıbı olmasını nazire geleneğiyle izah edebiliriz. Yine bu durum tercih edilen beyit sayısı için de geçerli olup Zâtî'nin beş beyitlik zemin şiirine tam nazire yazan şair sayısı üçtür. (Ravzî (2x), Sünbül-zâde Vehbî ve Zîver) Bu şairler arasına, yedişer beyitlik gazelleriyle Gelibolulu Âlî ve

Neccâr-zâde Rızâ'yı da ekleyebiliriz.

Şairler	Dönemi	Nazım Şekli	Beyit Sayısı	Redif	Kafiye	Vezin
Zâtî	16.yy	Gazel	5	___	-a‘	Mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün
Ravzî	16.yy	Gazel	5	___	-a‘	Mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün
		Gazel	5	___	-a‘	Mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün
Sabâyî	16.yy	Gazel	7	___	-a‘	Mefûlü fâilâtün mefûlü fâilâtün
Gelibolulu Âlî	16.yy	Gazel	7	___	-a‘	Mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün
Resîm	17.yy (?)	Gazel	8	-dır	-a‘	Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün
Neccâr-zâde Rızâ	18.yy	Gazel	7	___	-a‘	Mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün
Beliğ	18.yy	Gazel	8	-da	-a‘	Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün
Sünbül-zâde Vehbî	18.yy	Gazel	5	___	-a‘	Mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün
Şehdî	18.yy	Gazel	5	gösterir	-a‘	Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün
Levhî	18.yy	Gazel	5	___	-a‘	Mefâîlün mefâîlün feûlün
Zîver	18.yy	Gazel	5	___	-a‘	Mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün
Ferrî	18.yy	Gazel	5	gibi	-a‘	Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün
Said Giray	18.yy	Gazel	7	-dur bana	-a‘	Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün
Şâkir Gâlib	19.yy	Gazel	7	elfâz	-a‘	Feilâtün feilâtün feilün

1.1. Gazellerde Yer Alan Şiir Terimleri

Şiirleri tespit ederken en az üç beytinin kafiyesinin veya beyit içinde şiir ile ilgili bir terimin geçmesine dikkat ettik. Maksadımız şiir terimlerini özellikle kullanmış olduğunu görmemiz idi. Bu tür şiirler biçim ve türe dair özellikler taşımamaktadır. Bazı beyitlerde şiir ve hususiyetleriyle alakalı terimlerin bulunması, tür özelliği kazanabilmesine yetmemektedir. Bu tarzdaki manzumeleri şairlerin yeteneğini sergilediği bir oyun/ edebî sanat/ hüner olarak değerlendirmenin daha doğru olacağını düşünmekteyiz. Şiir terimleri zikredilirken tevriye, iham gibi sanatlardan da istifade edilmiştir. Gazellerde yer alan şiir terimlerini[1];

1. Şiirin Teknik Boyutuyla Alakalı Terimler

[1] Bu terimler bilindiği için ayrıca izah edilmeyecek, nerede ve nasıl yer aldığına dair kısaca izahlarda bulunulacaktır.

2. Vezinle Alakalı Terimler
3. Nazım Şekilleriyle İlgili Terimler
4. Edebî Sanatlarla İlgili Terimler

şeklinde dört başlık altında tasnif edebiliriz. Burada açılabilecek bir diğer başlık, yazı ve yazı sanatıyla ilgili olan terimlerdir. Ancak konumuzun dışında olduğu için değinilmeyecektir.

Şiirin teknik boyutundan kasıt, şiirle ilgili hemen herkesin malumu, genel terim ve kavramlardır. Gazellerde geçen şiirle ilgili teknik ıstılahlar şunlardır: **Nazm**[2] (Gelibolulu Âlî, G.628/6), **mısra**[3] (Zâtî, G.621/1; Sabâyî, G.61/7; Resîm G.1/1; Ferrî, G.184/1), **âzâde**[4] (Resîm, G.1/6), **müfred**[5] (Resîm, G.1/6), **dü-mısra**[6] (Şehdî, G.110/1; Beliğ, G.177/6; Said Giray, G.7/1; Vehbî, G.141/1; Levhî, G.59/1), **beyt**[7] (Sabâyî, G.61/3; Gelibolulu Âlî, G.628/5; Beliğ, G.177/6), **bend**[8] **(**Beliğ, G.177/5; Rızâ, G.57/4), **matla**[9] (Zâtî, G.621/1; Sabâyî, G.61/1; Gelibolulu Âlî, G.628/5; Şehdî, G.110/1; Beliğ, G.177/1; Vehbî, G.141/1; Rızâ, G.57/7; Resîm, G.1/1; Levhî, G.59/1; Ferrî, G.184/5; Zîver, G.35/5; Said Giray, G.7/1), **hüsn-i matla**[10] Resîm, G.1/2; Said Giray, G.7/7), **dü-matla**[11] (Ferrî, G.184/2), **makta**[12] (Gelibolulu Âlî, G.628/5; Beliğ, G.177/1; Rızâ, G.57/7; Resîm, G.1/4), **hüsn-i makta**[13] **(**Sabâyî, G.61/7; Said Giray, G.7/7; Levhî, G.59/4), **şah beyt**[14] (Vehbî, G.141/1), **divan**[15] (Sabâyî, G.61/3; Şehdî, G.110/1; Resîm, G.1/1), **mecma'**[16] (Sabâyî, G.61/2; Vehbî, G.141/2; Ferrî, G.184/1).

Gazellerde geçen vezinle ilgili dört ıstılah; **Mevzûn**[17] (Beliğ, G.177/2), **bahr**[18] (Gelibolulu Âlî, G.628/2), **tavîl**[19] (Resîm, G.1/4), **mukatta**[20] (Zâtî, G.621/4; Ravzî, G. 369/5 ve G.370/5; Gelibolulu Âlî, G.628/2; Sabâyî, G.61/6; Resîm, G.1/8; Zîver, G.35/4; Şâkir, G.80/5).

Nazım şekilleriyle ilgili terimlerin hemen her şair tarafından kullanıldığı görülür: **Gazel**[21] (Zâtî, G.621/4), **müselles**[22] (Zâtî, G.621/3; Gelibolulu Âlî, G.628/3; Vehbî, G.141/2; Resîm, G.1/4), **kıt'a**[23] (Gelibolulu Âlî, G.628/2; Şehdî, G.110/3; Şâkir, G.80/5), **rubâ'i**[24] (Resîm, G.1/2), **çâr mısra**[25] (Sabâyî G.61/3), **murabba**[26] (Zâtî, G.621/3; Ravzî, G. 369/1; Sabâyî, G.61/3; Gelibolulu Âlî, G.628/3; Şehdî, G.110/4; Rızâ, G.57/3; Beliğ, G.177/2; Şâkir, G.80/6; Vehbî, G.141/1; Levhî, G.59/5; Resîm, G.1/3; Zîver, G.35/3; Ferrî, G.184/2; Said Giray, G.7/4), **müstezad**[27] (Resîm, G.1/4).

[2] Ahenkli ve ölçülü söylenen söz (Olgun 1973: 115).
[3] Tam bir vezin ölçüsüne göre tanzim edilmiş söz (Olgun 1973: 100).
[4] Tek mısra demektir. Tam bir mana ifade eden böyle mısralara ikinci bir mısraa muhtaç olmaktan kurtuldukları için 'âzâde" tabir olunmuştur (Olgun 1973: 18).
[5] Kafiyesiz beyit (Olgun 1973: 106).
[6] İki mısra.
[7] Aynı vezinde yazılmış iki mısradan teşekkül eden söz (Olgun 1973: 27).
[8] Üç veya daha fazla mısralı, terkib-i bend veya terci'-i bendin aynı vezinde yazılmış müteaddit parçalardan her biri (Olgun 1973: 26).
[9] Bir manzumenin ilk beyti olup kafiyelidir (Olgun 1973: 95).
[10] Gazelin ilk beytinden sonra gelen ikinci beyit. İlk beyitteki ahengi ve manayı kuvvetten düşürmemek için şairler ikinci beyti daha kuvvetli söylemeye çalışırlardı. O yüzden bu isim verilmiştir (Olgun 1973: 56).
[11] İki matla anlamında olup zü'l-metali olarak da bilinir. Bazen rubai yerine de kullanılmaktadır.
[12] Bir şiirin (gazel, kaside vb.) son beytine verilen addır.
[13] Bir manzumenin özellikle gazel ve kasidenin son beytinden önceki beyti. Bunun da güzel olmasına çalışıldığı için bu adla anılır (Olgun, 1973: 56).
[14]En güzel beyit. / Şairin mahlasının zikredildiği beyit (Saraç, 2007: 28).
[15] Manzum sözlerin biçim ve türleri ve kafiyelerin son harflerine göre bir araya getirildiği şiir mecmuası (Olgun 1973: 35).
[16] Genelde bir veya daha fazla yazar yahut şaire ait çeşitli şekil ve hacimlerdeki dinî, din dışı nesir ya da şiirlerden oluşan derleme kitaplar (Uzun, 2003: 265).
[17] Vezinli demektir.
[18] Aruzda en küçük kalıp olan tef'ilelerin belli bir düzen içinde yan yana dizilmesinden meydana gelen kalıp, hecelerin uzunluk ve kısalığına (açık veya kapalılığına) dayanan aruz vezni kalıbı. (Kubbealtı Lügati http://lugatim.com/)
[19] Halîl b. Ahmed'in aruz sisteminde "muhtelife" denilen birinci dâirenin ilk bahrini oluşturur (Yılmaz, 2011: 183).
[20] Vezne göre hecelere ayrılmış, taktî edilmiş.
[21] Birinci beyti kendi arasında, diğer beyitleri ilk beyit ile kafiyeli, beş beyitten on beş beyte kadar yazılan lirik nazım biçimi (Olgun, 1973: 47).
[22] Her bendi üçer mısradan oluşan nazım şeklidir (Güleç, 2020: 369).
[23] Aynı vezinde iki beyitten ibaret ve başlı başına bir mana ifade eden nazım parçası. Genellikle 2 ve 4. mısraları kafiyeli olur (Olgun, 1973: 88).
[24] Arapçada "dörtlü, dörtlük" anlamına gelen rubâî kelimesi (çoğulu rubâiyyât) edebiyatta dört mısradan meydana gelen şiirlere verilen addır (Öztürk, 2008: 176).
[25] Dört mısra demek olup dört mısradan oluşan şiirler kastedilir. Rübaiden farkı vezninin farklı olmasıdır. Rübai, dübeyti ve terane arasındaki fark net değildir (Saraç, 2007: 96).
[26] Dörder mısralık bendlerden teşekkül eden nazım biçimi (Olgun, 1973: 103).
[27] Bazı manzumelerde, özellikle gazellerde mısraların sonuna kısa ve manzum bir parça ilave edilir. O parçalara ziyade, ziyadeli manzumelere de müstezad denilir (Olgun, 1973: 110).

Edebî sanatlarla alakalı terimler şunlardır: **mazmun**[28] (Beliğ, G.177/7; Resîm, G.1/3; Ferrî, G.184/1), **bikr-i hayal**[29] (Zîver, G.35/1), **müretteb leff ü neşr**[30], (Levhî, G.59/3), **tarsî ve murassa**[31] (Şâkir, G.80/1-7; Ravzî, G.369/4 ve G.370/1; Sabâyî, G.61/4; Gelibolulu Âlî, G.628/1; Rızâ, G.57/7; Beliğ, G.177/3; Vehbî, G.141/3; Şehdî, G.110/5; Levhî, G.59/3; Resîm, G.1/7), **musanna**[32] (Ravzî, G.370/2; Sabâyî, G.61/6; Gelibolulu Âlî, G.628/1; Rızâ, G.57/1; Beliğ, G.177/7; Vehbî, G.141/2; Levhî, G.59/2; Zîver, G.35/2; Şâkir, G.80/1), **mülemma**[33] (Zâtî, G.621/5; Ravzî, G.370/4; Gelibolulu Âlî, G.628/7; Şâkir, G.80/4; Rızâ, G.57/5; Levhî, G.59/2; Resîm, G.1/5), **müsecca**[34] (Şâkir, G.80/2), **tazmin**[35] (Vehbî, G.141/1).

Gazellerde 33 farklı şiir ıstılahının kullanıldığı tespit edilmiş olup bunlardan 15'i yani %47'si şiirle ilgili bilinmesi gereken teknik terimlerdir. %25'i yani sekiz terim, edebî sanatlar kategorisinde; %19'u yani altı terim nazım şekilleriyle alakalı; %10'u yani dört terim de vezinle ilgili bir ıstılahtır. En çok kullanılan terimler arasında "murabba" ve "matla"nın olması dikkat çekicidir. 14 şairin tamamı da "murabba"yı zikretmiştir. 16 farklı şiir terimini gazelinde işleyen Resîm, bu alanda öne çıkmaktadır. Şairlerin kullandıkları şiir ıstılahlarını tablo hâlinde göstermekte fayda vardır:

	Zâtî	Ravzî	Sabâyî	Gelibolulu Âlî	Resîm	Neccâr-Zâde Rıza	Beliğ	Sünbül-Zâde Vehbi	Şehdî	Levhî	Zîver	Ferrî	Said Giray	Şâkir
Nazm				X										
Mısra	X		X		X							X		
Âzâde					X									
Müfred					X									
Dü-Mısra							X	X	X	X			X	
Beyt			X	X			X							
Bend						X	X							
Matla	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Hüsn-İ Matla					X								X	
Dü-Matla												X		
Makta				X	X	X	X							
Hüsn-İ Makta			X							X			X	
Şah Beyt								X						
Divan			X		X				X					

[28] Sözcüklerin oluşturduğu çağrışımlarla elde edilen, beytin dokusuna sinmiş; herkesçe apaçık surette görülmeyen, ancak klâsik şiir geleneğine hâkim kimselerin de tespit etmek için özel çaba sarf etmediği arka plândaki kavram ya da olgu. (Şenödeyici, 2018: 1052)

[29] Bikr-i fikr, bikr-i mana ve bikr-i mazmun, bazı sözlüklerde daha önce söylenmemiş olmak kaydıyla sözün güzel ve ince söylenmesi diye tanımlanır (Mengi, 2000).

[30] Bedi sanatlardandır. Cümle öğelerinin kuruluş ve dizilişiyle ilgili, anlama güzellik katan söz sanatlarından biridir. Bu sanatta önce iki veya daha fazla unsur ayrı ayrı yahut icmâlen zikredilir (leff), ardından bunların her biriyle ilgili öğeler getirilir (neşr). İlk bölümde yer alan öğelerin ikinci bölümdeki unsurlardan hangisine ait olduğu açıkça belirtilmez, bunları tayin etme işi okuyucuya bırakılır. Neşr öğeleri lef bölümü unsurlarını tamamlayıcı ve açıklayıcı nitelikte olur. Neşrde yer alan leff unsurlarının sırasına riayet edilmişse "mürettep leff ü neşr", edilmemişse "gayri mürettep leff ü neşr" adını alır (Saraç, 2007: 179).

[31] Sözlükte "yapışmak" anlamındaki rasa' masdarından türeyen tarsî' "yapıştırmak; bir şeyi değerli taş ve mücevherlerle süslemek" demektir. Yaygın anlamıyla tarsî' sanatı şiirde beytin mısralarını teşkil eden, nesirde ise seci kısımlarını meydana getiren lafızlar arasında vezin, kafiye (revî) ve i'rab yönünden benzer, denk ve eşdeğer öğelerin bulunmasıyla oluşur. Böyle şiire murassa' adı verilir. (Durmuş, 2011: 110)

[32] Belirli bir anlamı olmayan, bir mânâyı ifâde etmekten çok sanat ve ustalık göstermek için ortaya konan şiir, söz. (Kubbealtı Lügati http://lugatim.com/)

[33] Bir mısraı yahut mısraın bir kısmı başka lisanlarda yazılmış manzumelere denir (Olgun, 1973: 106).

[34] Fıkraları secili olan yazılara denir (Olgun 1973: 108).

[35] Bir şairin diğer bir şairin şiirinden bir parçayı (bir mısra, bir beyit veya iki beyit) kendi şiirinin içinde zikretmesidir. (Saraç, 2007: 280)

Mecma'			X					X				X		
Mevzûn							X							
Bahr				X										
Tavîl					X									
Mukatta	X	Xx	X	X	X						X			X
Gazel	X													
Müselles	X			X	X			X						
Kıt'a				X					X					X
Rubâ'i					X									
Çâr Mısra			X											
Murabba	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Müstezad					X									
Mazmun					X		X					X		
Bikr-İ Hayal											X			
Müretteb Leffüneşr										X				
Tarsî /Murassa		X	X	X	X	X	X	X	X	X				X
Musanna		X	X	X		X	X	X		X	X			X
Mülemma	X	X		X	X	X				X				X
Müsecca														X
Tazmin								X						

Bu edebî terimlerden bazılarının başka manaları da olduğundan şairler, iham ve tevriye sanatlarıyla diğer anlamlarını da kastetmişlerdir. Örneğin Zâtî, Gelibolulu Âlî ve Sünbül-zâde Vehbî'nin beyitlerinde geçen müselles kelimesinin iki manası vardır. Edebiyatımızda pek bilinmese de müselles, bendleri üç mısradan müteşekkil bir nazım şeklinin adıdır. (Güleç, 2020). Müsellesin aynı zamanda sert içki, şarap manaları da vardır. Şairler daha ziyade şarabı kasteder. Zâtî, zâhidin müselles içip murabba okuduğunu söylerken iham-ı tenasüp sanatı yapmıştır. "Bend" ve "bahr" terimleri de böyle kullanılmıştır.

Bu gün bize ta'n eylemesün dün gice sûfî
Hâlvetde **müselles** içüb okurdı **murabba'** (Zâtî, G.621/3)

Şairler bu terimleri kullanırken onların bugün bilinmeyen manalarına da yer yer temas etmektedir. Misal, "âzâde mısra" terimi sadece Resîm'in bir gazelinde geçer. Şair sevgilinin boyunu âzâde, tek bir mısraa benzetirken bu tür mısraların sıradan ve rastgele olmaması gerektiğini de söylemiştir. Dolayısıyla Resîm'e göre her tek mısra âzâde olmayıp bir benzerinin söylenmesi güç olan başarılı mısralara âzâde denilmelidir:

Beyâz gerdeninde hâl-i müşkini nokta-yı **müfred**
Nihâl-i kâmetin sânîsi yok **âzâde mısra**'dır (Resîm, G.1/6)

Bu terimlerin tamamı bir gazel içerisinde zikredildiği için tabii olarak sevgiliyle (bazen de zahidle) ilişkilendirilecektir. Şairler bazen sevgilinin güzellik unsurlarını tasvir için bu terimleri teşbih unsuru olarak kullanmıştır. Misal Şehdî ve Said Giray'ın "dü-mısra"dan bahsettiği beyitlerinde böyle bir durum söz konusudur. İki şair de sevgilinin kaşlarını şekil itibariyle, mısraları ayrı aynı yazılmış bir dü-mısraya (beyte) benzetmiştir. Murabba da çoğu kez "çâr-ebru" teşbihiyle karşımıza çıkar. Said Giray'ın sevgilinin

yanağını bir matlaya benzetmesi her ikisinin de parlaklığı çağrıştırmasıyla ilgilidir:

Tâbiş-i meyle dü-ruhsârunla **matla**'dur bana
Ol hayâl-engîz ebrûlar **dü-mısra'**dur bana (Said Giray, G.7/1)

2. Metinler

2.1. Zâtî'nin Gazeli

Yüzlerce divan ve mecmua taraması içerisinde tespit edebildiğimiz kadarıyla şiir terimleriyle manzume yazan ilk şair Zâtî'dir. Bu durum ileride bulunacak yeni gazellerle elbette değişebilir. Şimdiki bilgilerimize göre ondan daha evvel bu tarzda gazel yazmış bir şair yoktur. Ravzî'nin manzumesinden de anlaşılacağı üzeri zemin şiir kendisine ait olup diğer şairler aslında ona nazire yazmış ve nazire geleneğine bağlı olarak farklı kollar da oluşmuştur. Zâtî, beş beyitlik gazelinde yedi şiir terimini kullanmıştır. Mısra, matla kelimelerinin tevriyeli kullanımıyla sevgilinin methi yapılır. Murabba, gazel, bahr-ı mukatta ve şir-i mülemma kelimeleri edebî terim olarak yer alır. Müselles kelimesi burada şarap manasındadır ve iham-ı tenasüp sanatı vardır:

Şevk-ı ruh-ı yâr ile seher düşdi bu **mısra'**
Togınca güneş dindi tamâm oldı bu **matla'**

Ben zerd ü nizâr ile sarılsan n'ola cânâ
Kıymetlü kumâşa sarılur çünki müsemma'

Bu gün bize ta'n eylemesün dün gice sôfî
Hâlvetde **müselles** içüb okurdı **murabba'**

Yaşum denizin kesse ol İskender-i devrân
Bir hûb **gazel** dirdüm ana **bahr-i mukatta'**

Zâtî'ye görinse leme'ât-ı ruhun ey mâh
Dirdi yine yüz şevk ile bir **şi'r-i mülemma'** (Zâtî Divanı, G.621)

2.2. Ravzî'nin Gazelleri

Bu alanda yazdığı iki müstakil gazel ile en çok manzumesi olan şair konumundaki Edincikli Ravzî, çağdaşı Zâtî'ye aynı beyit sayısı, vezin ve kafiyede nazire yazdığını, bir beyitte onu anarak bildirir. Ravzî'nin ilk gazelinde zahidin tenkidi yapılır ve üç de şiir terimi kafiye olarak verilir. -Zâtî'nin gazelinde de geçtiği gibi- zahidin bir nazım şekli olarak "murabba okuduğu" görülür. Murassa; burada lugat manasıyla; bahr-ı mukatta ise şiir terimi olarak yer alır.

Mey-hâne sanup mescidi sûfî-i muvazza'
Güp güp döginüp turmayup okurdı **murabba'**

Takvâda müsellem geçinür gerçi ki aslâ
Gönlümi hiç ugurlamadı zâhid-i evra'

Yaşum denizi mihri helâk itmese tan mı
Her gün giyer ey mâhveş ol hırka muşamma'

Bâzûsını pür-dâg idüp saldı rakîbe
Bir tîg ile kat' eyledi başını **murassa'**

Şemşîr-i hased kesdi 'urûkın şu'arânun
Ravzî yine bir **şi'r** didüm **bahr-ı mukatta'** (Ravzî Divanı, G.369)

Ravzî'nin ikinci gazelinde; beş şiir teriminden ikisi murassa ve mülemma sözlük anlamıyla "şir-i musanna, "beyt" ve "bahr-ı mukatta" da edebî manasıyla yer alır. Matla beytindeki "murakka" da her ne kadar şiir terimi olmasa da edebî terim sayılır. "Güzel yazı örneklerinin bir araya getirilmesiyle hazırlanan albüm" (Derman 2006: 204) olan murakka, bu manzumelerde pek çok defa kafiye kelimesi olarak

karşımıza çıkar. Makta beyti, bir önceki gazeliyle aynı olup yad ettiği üstadı Zâtî'den etkilendiği açıktır.

Şâhân-sıfat lâle giyüp tâc-ı **murassa'**
Sûfî gibi gül geydi yine hırka murakka'

Gülşende tutup dâyire gül bagladı tasnîf
Bülbül okıdı şevk ile bir **şi'r-i musanna'**

Hıfz itmegiçün canda kitâb-ı gam-ı 'aşkı
Cild-i bedenüm oldı aña zarf-ı muşamma'

Efkâr-ı leb-i dil-ber iderken dil-i şeydâ
Bir ni'met-i pür lezzete irişdi **mülemma'**

Kesdi sözini Zâtî revân söylemez oldı
Ravzî ana bir **beyt** okıdum **bahr-ı mukatta'** (Ravzî Divanı, G.370)

2.3. Sabâyî'nin Gazeli

Sabâyî, adı pek duyulmamış II. Beyâzid devri şairlerinden olup 15. yy ile 16. asrın ilk çeyreğinde yaşadığı düşünülmektedir. Onun yedi beyitlik gazelinin hemen her beytinde bir şiir terimi vardır. Genel olarak şiir ıstılahları lugat manasıyla kullanılmış, iham sanatıyla sevgilinin çeşitli güzellik unsurlarına benzetilmiş ve sevgilinin tarifi yapılmak istenmiştir.

Sevgilinin gömleğinin açıklığı bir matla yani güzellik güneşinin doğduğu yer olarak telakki edilir. İstiare sanatıyla sevgilinin perişan sünbül saçları, bir mecmuadır. Reyhan yazısına benzeyen tüyler vb. ise mecmua kenarlarında olan şerh gibi görünür. Sevgilinin yüz güzelliği bir divan, yüzündeki kaşları ve bıyıkları toplam dört olduğu için divan içindeki bir murabba yahut çar-mısradır. Şekil itibariyle her biri bir mısraya benzetilir. Sabâyî, iham-ı tenasüp sanatını kullandığı son beyitte; "ay yüzlü sevgilinin uzun saçları kesilince parlak yanağının ortaya çıktığını "söyler. Makta terimiyle bu kesilen saç; matla terimiyle de ortaya çıkan yanak ifade edilir:

Bu ceyb-i pîrehen mi ya mihr-i hüsne **matla'**
Çâh-ı zekan mı ol ya cûy-ı cemâle menba'

Miskîn kulûba **mecma'** bu sünbül-i perîşân
Yanında **hatt-ı reyhân** metniyle şerh-i **mecma'**

Dîvân-ı hüsne şâhâ bu hâcib ile şârib
Bir **beytdür murabba' dü bâb-ı çâr-mısra'**

Sözüm lü'âb sînem 'anberle nâr u micmer
Yüzümle âb-ı dîdem gevherle zer **murassa'**

Envâ'-ı berg-i gülden zeyn et bîrûn-ı câmı
Sâfî-derûn olana şāyeste[dür] murakka'

Gamzenle dil müşebbek medhünle cân muhayyel
Cild-i mukatta'-ıla bir dercdür **musanna'**

Zülfin kesüp Sabâyî keşf etdi haddin ol mâh
Mısr-ı cemâle **matla'** hûb oldı **hüsn-i makta'** (Sabâyî Dîvânı, G.61)

2.4. Gelibolulu Âlî'nin Gazeli

16. asrın müverrihi Gelibolulu Âlî de yedi beyitlik gazelinde sevgilinin âşık üzerindeki çeşitli etkilerini anlatabilmek için şiir ıstılahlarından istifade eder. Yine diğer şairlerde olduğu gibi terimlerin lugat manalarıyla birlikte iham sanatı çerçevesinde zikreder. Özellikle ikinci beyitte; sevgilinin kendisini bölmesini (katlini), aruz kalıplarının takti edilmesiyle anlatılır. Sevgili, âşıkı keserse "kıt'a" olacak ve kanı

da "bahr" yani deniz gibi akacaktır. Müselles; yine şarap manasında kullanılmıştır. Murabba kelimesinin sonu ayınla biter. Ancak Gelibolulu Âlî biraz zorlama ile ayın harfi olmadanki manasını da kasteder. Murabba; "terbiye edilmiş" demektir. Zahidin, bahçede terbiyeli şekilde oturması istenir:

Yâr başumı taşlarla geyür tâc-ı **murassa'**
Dök kanumı hâki bana kıl taht-ı **musanna'**

Tîgunla tenüm şerhala tâ **bahr** ola kanum
Seyr eyle benüm **kıt'alarum bahr-ı mukatta'**

Gül Yûsuf'ına karşu **müsellesler** içilsün
Gel zâhid otur mertâ'-ı gülşende **murabba'**

Gam şâhı neden illere bî-perde görinmek
Kan agla gözüm as bana bir kırmızı burka'

Mihr eyleme kesme kılıcunla ser-i hasmun
Nazm ile cefâ **beytini bî-makta' u matla'**

Pergâle-i hûnîn-i cigerden sararup ten
Ben tuhfe kumâşam bana sarıldı müsemma'

Gamdan taralup halt-ı kelâm eylese 'Âlî
Vasfunda olur her sözi bir **nazm-ı mülemma'** (Gelibolulu Âlî Dîvânı, G.628)

2.5. Resîm'in Gazeli

Resîm'in bulduğumuz gazeli bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Elimizdeki bilgiler ışığında onun 1718 yılında vefat eden Hacı Mustafa Resîm (Ekinci, 2014) olduğunu düşünüyoruz. Sekiz beyitlik gazelinde kullandığı 16 şiir ıstılahıyla bu alanda yazılmış en güzel örnek Resîm'e aittir. Her beytinde birden fazla şiir terimi yer alır. Şiir terimlerinin her biri, sevgilinin bir güzellik unsuruna tekabül eder.

Kaşlar, şekli itibariyle birer mısradır. Yüz güzelliği bir divan olarak görülür ve kaşlar da yüz üzerinde en tepede yer aldığı için bir matladır. Dudağın etrafındaki ince tüyler de birer beyittir ve konumu itibariyle kaşlardan daha aşağıda olduğu için şair onları "hüsn-i matla"ya benzetir. Kirpiklerin her biri bir mısra olunca saf hâlinde dizilmiş kirpikler de murabba nazım şekline benzetilmiştir. "Tavîl" terimi kendi anlamıyla sevgilinin saçının uzun oluşunu ifade eder. Sevgilinin saçı da müselles nazım şekline benzetilir. Yeni çıkmış tüyler, uzun tüylerin yanında bir müstezad ayağı gibi göründüğünden müstezad nazım şekline benzetilir. Sevgilinin beyaz gerdanındaki misk kokulu siyah ben, bir "müfred" noktasıdır. Sevgilinin boyu ise ikincisi olmayan bir "âzâde mısra"dır. Dudaklar ve dişlerin karşılıklı hizada duruşu "murassa" sanatı gibi görülür:

Küşâd-ı ebruvânın kim iki bir habs-i **mısra**'dır
Ser-i **dîvân-ı** hüsn ü behcete bir hûb **matla**'dır

Hatt-ı püşt-i lebün yâ olmuş ana **matla**'-ı dîger
Rubâ'îden ya **beyt-i sânî** yahûd **hüsn-i matla**'dır

Nigâh-ı âşinâdır çeşmine ma'nî-yi bîgâne
Saf-ı müjgânların **mazmûnı** dil-keş bir **murabba**'dır

O gîsû-yı **tavîl**ü'z-**zeyl** bir şi'r-i **müsellesdir**
Hat-ı nev-hîzin ana **müstezâdât** u **makta**'dır

Sezâdır dinse mir'ât-ı cemâl ol sîne-yi sâfa
O zerrîn dügmeler menşûr-ı fihrist-i **mülemma**'dır

Beyâz gerdeninde hâl-i müşkini nokta-yı **müfred**
Nihâl-i kâmetin sânîsi yok **âzâde mısra'**dır

Dehen-i la'li ile gûyâ nişân intihâbıdır
O lebler ile dürr dendânı bir **nazm-ı murassa**'dır

Serâpâ şâhid-i tab'ım gibi o şûh mevzûndur
Resîmâ nagme-yi rûşen zi **matla' nâ-mukatta'dır** (Kayapınar, 2016: 220)

2.6. Neccâr-zâde Rızâ'nın Gazeli

17. asır şairlerinden Rızâ da yedi beyitlik gazelinde yedi şiir terimini kullanır. Burada terimlerin sözlük manası ağırlıktadır. Âşıkın bir sayfaya benzeyen sinesindeki sevgilinin görünüşü, bir murabbaya benzetilir. Dervişlerin giydikleri yamalı elbiseler "mülemma" terimiyle ifade edilir. Murassa ve bend de lugat manasıyla yer alır. Matla ve makta da yine edebî terim olarak kullanılır:

Yapdum harem-i hânkah-ı dilde müvessi'
Sultân-ı kerem menzili bir kasr-ı **musanna'**

Aks itme der-i sûret-i mir'ât-ı sipihre
Fânûs-ı hayâlümde olan şem '-i müşa'şa'

Ser-safha-i sînemde şehâ hilye-i vechün
Bir vefk-ı dil-ârâ görinür şekl-i **murabba'**

Bend olma sivâ hırkasına yok yere dervîş
Bâr oldı senün başına bu köhne murakka'

Seccâde-i mihrâb-ı niyâz olsa sezâdur
Ârâmgeh-i hücrem olan delk-i **mülemma'**

Ser-bezm-i kerem oldı Rızâ devr-i kamerde
Sâkîsi felek şemsi anun câm-ı **murassa'**

Yokdur sühan-ı şevke Rızâ evvel ü âhir
Gelmez eser-i hâmemüze **matla' u makta'** (Rızâ Dîvânı, G.57)

2.7. Beliğ Mehmed Emin'in Gazeli

18. asır şairlerinden Beliğ'in terzilikle alakalı terimleri kullanarak yazdığı hayyat-nâmesinin olduğu bilinmektedir. Bu sekiz beyitlik gazelinin de Resîm'e nazire olduğunu düşünüyoruz. Zira Resîm, kendisinden daha evvel yaşamıştır. Redif farklı olsa da vezin, beyit sayısı ve muhteva benzerdir. Bu durum, Zâtî'nin zemin şiirinden başka bir nazire kolu oluştuğuna işarettir. Şiir terimleri genellikle terim manasıyla kullanılır. Beliğ, seher yelinin sevgilinin güzelliğini vasfetmeye matlada başladığını söyler. Maktada ise kalemin dili kesilmiştir. Sevgilinin kaşları ve bıyıklarının oluşturduğu murabbaın, bu sanatta Ömer Hayyam'ı geçtiğini söylemektedir. Burada dikkat çeken husus, Hayyam'ın ustası olduğu "rubai" ile "murabba" arasında bir fark görülmemesidir. Sevgilin sadece kaşları ise iki mısraya yani bir beyte benzetilir. Mazmun da latif bir şarap olarak zikredilir:

Seher vasf itmege ol âfitâb-**ı** hüsni **matla**'da
Zebân-ı hâmeyi kat' eyledüm bin kerre **makta**'da

Hat-ı leb böyle mevzûn nakş olaldan levh-i rûyında
O çâr-ebrû güzel Hayyâm'ı geçmişdür **murabba'**da

Olur elfâz-ı nâzük cilvegâh-ı ma'nî-i rengin
Mey-i gülgün safâlar bahş ider câm-ı **murassa**'da

Eğer lafz olmasa ma'nâyı bilmek hayli müşkildür
Temâşâ eyle rûy-ı dil-rübâyı zîr-i bürka'da

Degüldür sînesinde **bend** olan dag 'âşık-ı zârun
Sana birkaç kızıl altunı var saklar muşamma'da

Yazup kilk-i kazâ ol meh-cebînün **beyt**-i ebrûsın
Nice sıgdurdı şerh-i bâb-ı hüsni **iki mısra**'da

Şarâb-ı nâba hasret çekdüginden zâhid-i hod-bîn
Kadeh şeklinde vâfir ruk'alar dikmiş murakka'da

Mey-i rengîn-i **mazmûn** itdi harf-i kâse-dârın pür
Belig ahbâbı ser-mest eyledi **beyt-i musanna**'da (Beliğ Dîvânı, G.177)

2.8. Vehbî'nin Gazeli

18. asır şair şairlerin Sünbül-zâde Vehbî, beş beyitlik gazelinde sevgilinin bazı güzellik unsurlarını şiir terimlerine benzetir. Hemen her şairce ifade edildiği gibi kaş, bir mısradır. Sevgilinin yüzündeki iki kaş bir beyittir. Bu beyit aynı zamanda matladır ve şah beyittir. Burada farklı olarak beyit ve mısra kelimelerin kelime manaları da kullanılır. Buna göre yüz, bir beyt yani evdir. Kaşlar ise evin iki yana açılan kapısıdır. Vehbî, sevgilinin tüylerinin bu matlaya eklenince bir murabba olduğunu ifade etmektedir. Müselles, diğer metinlerdeki gibi şarap manasındadır:

Ebrûları **şeh-beyt**-i cemâle **iki mısra'**
Ol **matla'ı tazmîn** ile hat kıldı **murabba'**

Derd üstüne zevk ile **müselles** çekip ey dil
Sâkî ile mutrible **musannâ** ola **mecma'**

Ol gonçe-leb içdikde çemende mey-i gül-gûn
La'li ile zerrîn-kadeh olmaz mı **murassa'**

Ebr-i siyehi perde çeker çeşmine hurşîd
Zülfün gehî kaldırsa o ruhsâr-ı müşa'şa'

Mi'mârî-i endîşe ile Vehbî-i üstâd
Yapmakda nev-îcâd niçe **beyt-i musanna'** (Vehbî Dîvânı, G.141)

2.9. Şehdî'nin Gazeli

18. asır şairlerinden Mustafa Şehdî'nin de gazeli beş beyitlik olup "gösterir" redifiyle yazılmıştır. Şiir terimleri, sevgilinin vasfını anlatmada kullanılmıştır. Diğer gazellerde de sık sık ifade edildiği üzere sevgilinin ay yüzü bir divançeye benzetilir. Ay yüzlü sevgilinin kaşları ikiye ayrılan ay gibidir. Bu da şaire "dü-mısra"yı çağrıştırır. Kaşların görünümü beyit gibidir, bıyıklarla birleşince "murabba" hâlini alır. İki dudağın karşılıklı duruşu ise; "murassa" sanatlı beyitler gibidir:

Mehveşim **dîvânçe**-i hüsnünde **matla'** gösterir
Ebruvânın şakk-ı mâh-âsâ **dü mısra'** gösterir

Hatt-ı tıraş oldukça tecdîd-i berât-ı hüsn ider
Hükmün icrâ eyler ebrûlar mütavka' gösterir

Vechi vardır **kıta'**-ı mîr ola bâ-hatt-ı 'İmâd
Hüsn-i hattıyla o çâr-ebrû-yı murakka' gösterir

'Âlemi teshîre ol cânân-ı çâr-ebrû meger
Şekl-i zîbâ tarh idüp vefk-i **murabba'** gösterir

Hande-rîz oldukda derd-i nâdân-ı yârin Şehdîyâ
Hâtem-i la'lin[36] dehânında **murassa'** gösterir (Şehdî Dîvânı, G.110)

2.10. Levhî'nin Gazeli

18. yy şairlerinden Bursalı Levhî'nin kısa aruz kalıbıyla yazdığı beş beyitlik gazeli diğer manzumelerden farklı olarak tasavvufî hususlardan bahsetmektedir. Şiir ıstılahları ile bu unsurlar anlatılır. Dünya ve ahiret birer mısraya/kapıya benzetilir. İkisi bir araya gelince Allah'ın vasfında hâlis bir matla/doğuş yeri olur. İki kapı da birbirine bağlıdır ve sanatkârâne inşa edilmiş bir beyit gibidir. Levhî, leffüneşr sanatıyla murassa arasındaki ilgiden söz ederek sabit bir ayna olan dünyada, yaradılmış herşeyin düzenli bir leffüneşr sanatı gibi birbiriyle aynı doğrultuda olduğunu söyler. Hüsn-i makta terimini de manasına uygun düşen beyitte zikreden şair, herşeyin Allah'tan geldiğini belirterek kalemin en sonunda bir "hüsn-i makta" yazacağını söyler. Levhî, dört unsuru (hava su, toprak ve ateş) bir murabbaya benzetir:

Olur dünyâ vü 'ukbâ iki **mısra'**
Hudâ vasfında bir pâkîze **matla'**

Te'âlallâh ol **beyt-i musanna'**
Biri birine merbut u **mülemma'**

Vücûb âyînesinde 'ayn-ı eşyâ
Müretteb leff ü neşr üzre **murassa'**

Be-takdîr ü kazâ vü hükm-i Bârî
Kalem âhir yazar bir **hüsn-i makta'**

Lisân-ı hâl ile Levhî tabî'at
Okur bu çâr-'unsurdan **murabba'** (Levhî Dîvânı, G.59)

2.11. Zîver'in Gazeli

18. yy şairlerinden Zîver'in beş beyitlik gazelinde altı şiir terimi görülmektedir. Şairin tercihi terimlerin lugat manalarından taraf olmuştur. Gazelin bütününde tevriye ve iham-ı tenasüp olduğu şairin bu kelimeleri bilerek seçtiği aşikardır:

Benzer mi meger **bikr-i hayâlim** çeke burka'
Dûşîze-i dehr olsa da her bâr mukanna'

Zîbâ yakışur ana yapup haclegeh itsem
Mi'mâr-ı yerâ'am ile bir **beyt-i musanna'**

Âvîze-i bâzû-yı pesend ile revâdır
Kondum şeref-i şems-ile ber-vefk-ı **murabba'**

Gîsû-yı berîdiñ hat-ı ta'lîk-i dilândır
Hattât-ı ma'ânî anı zann itdi **mukatta'**

Leb-beste vü hayrân hayâl eyledim âhır
Bir **beyt**-i hıred-sûzı idüp Zîver-i **matla'** (Zîver Dîvânı, G.35)

2.12. Ferrî Mehmed'in Gazeli

Ferrî Mehmed, 18. asır şairlerinden biri olup daha evvel zikredilen teşbih ve mecazları onun gazelinde de görüyoruz. Beş beytin ikisinde sevgilinin güzellik unsurları, şiir terimlerine benzetilmiştir. Burada farklı olarak sevgilinin boyunun bir mecmuaya benzetildiği müşahede edilir. Murabba yerine dümatla teriminin de kullanılabileceği anlaşılmaktadır:

[36] "la'nin" şeklinde yazılan bu kelime la'l şeklinde düzeltilmiştir.

Kaddün esbâb-ı cunûn u hayrete **mecma'** gibi
Câne-i **mazmûnl**a pîraste**-mısra'** gibi

Çâr ebrû hüsn içün vefk-ı **murabba**'dur yâhûd
Vechüne zîbâyiş olmış şi'r-i **dü matlâ'** gibi

Lafz-ı şîrîniye âlet mi zebân-ı nâzügün
Lezzet-âverdür dehân-ı 'âşıka mibla' gibi

Seyre mâni' sûz-ı dildür yohsa yâr itmez dirîg
Dûd-ı âhum her zamân rû-pûş olur burka' gibi

Böyle nev-ayîn ü tâze tarh u hoş-uslûb ile
Zîver-i tâm ol cihânda Ferriyâ **matla'** gibi (Ferrî, G.184)

2.13. Said Giray'ın Gazeli

Belirli terimlerle başka şiirler de yazdığı bilinen 18. yy şairlerinden Said Giray'ın yedi beyitlik gazelinin dördünde şiir terimleri vardır. İki beyitte şiir terimi iki beyitte de sözlük anlamıyla (murabba, bahr) yer alır. Şair, matla terimini diğer şairlerden farklı olarak yanağa benzetmektedir. Yanak, parlak olduğu için bir nevi güneşin doğuş yeridir. İki yanak bir matla, kaşlar da yine "dü-mısra"dır:

Tâbiş-i meyle dü-ruhsârunla **matla'**dur bana
Ol hayâl-engîz ebrûlar **dü-mısra'**dur bana

Cebhe-i sâf-ı safâ-hîzünde zâhir naks-ı mâh
Kir getürmiş rûyına ol bû müşa'şa'dur bana

Şevk-i rûyunla derûn-ı tîreye yakdum çerâg
Cism-i zerdüm hazz içün anı muşamma'dur bana

Farkuma pâmâl-i esb-i yâr olınca na'l ile
Açdıgum güller degül vefk-i **murabba'**dur bana

Çeşmüme seyl-i belâdur kalbe mihnet âteşi
Sûz-ı **bahr**-i vaslda her demde enfa'dur bana

Nâzır-ı ruhsâr-ı yâr olsa rakîb-i bed-sirişt
Âb-ı sâfîye mukâbil şekl-i minka'dur bana

Kilk-i sehhârı Sa'îdüñ hayli efsûn-kâr imiş
Bir bakışda **hüsn-i matla' hüsn-i makta'**dur bana (Said Giray Dîvânı, G.7)

2.14. Şâkir'in Gazeli

19. yy şairlerinden Mehmed Şâkir Gâlib'in -"elfaz" redifinden de anlaşılacağı üzere- yedi beyitlik gazelde şiir ıstılahları kullanılarak bir nevi fahriye yapılmıştır:

Sözlerim oldı **musanna'** elfāz
Bana mahsûs **murassa'** elfāz

Söyleyor bülbül-i gülzâr-ı bedî'
Nagmâtımla **müsecca'** elfāz

Kisve-i 'âdiye berdûş itmem
Söylemem ya'nî murakka' elfāz

Üç lisān ile müzeyyen suhanım
Böyledir tarz-ı **mülemmâ'-**ı elfāz

Söylemem İbn-i Yemîn-veş **kıt'ât**
Sehldir sehl **mukatta'** elfāz

Rub'-ı meskûnda Hayyâm gibi
Sözlerim oldı **murabba'** elfāz

Oldı **tarsî'** ile Şâkir meşhûr
Ana mahsûs **murassa'** elfāz (Şâkir Dîvânı, G.80)

Sonuç

Bu çalışmayla divan şairlerinin farklı ve daha evvel bilinmeyen bir şiir hususiyeti ortaya çıkmıştır. Bir meslek ve ilim dalına ait terimlerle manzume yazma geleneği içerisine, şiir ıstılahları da dâhil olmuştur. Bir nazire silsilesi içerisinde 16. asırdan 19. asra kadar devam etmiş bu tarzı ilk başlatan şairin -şimdilik- Zâtî olduğu görülmektedir. Taramalarımız neticesinde ortaya çıkan 14 şaire ait 15 manzume de gazel nazım şekliyle yazılmıştır. Bu alanda en fazla gazel yazan şair ise iki gazel ile Edincikli Ravzî olmuştur. Manzume içerisinde 16 adet farklı şiir terimini kullanan Resîm, bu alanda en güzel örneklerden birini yazmıştır. Gazellerde, "âzâde mısra" gibi bazı şiir terimlerinin günümüzde unutulmuş manaları da göze çarpmaktadır. Zikredilen şiir ıstılahları bugün hemen her edebî bilgilerle alakalı çalışmada yer alan terimlerdir. Gazellerde toplam 33 şiir terimi belirlenmiş olup yeni ve bilinmeyen bir şiir terimine rastlanılmamıştır. Şiir terimleri bazen lügat bazen de edebî manasıyla kullanılmıştır. Tevriye ve iham-ı tenasüp sanatıyla birlikte çeşitli teşbih ve mecazlara malzeme olmuştur. Gazel nazım şeklinde yer aldıkları için doğal olarak sevgili ile ilişkilendirilen şiir ıstılahları bazen de zahidin vasfı için zikredilmiştir. Şairler genel itibariyle; mısraı şeklinden ötürü sevgilinin kaşına benzetmiş, iki kaşın görüntüsü bir beyit bazen de matla beyti olarak telakki edilmiştir. Sevgilinin iki kaşı ve iki yanındaki bıyık tüyleri de şairin nezdinde bir murabba görüntüsü almıştır. Parlaklığından ötürü sevgilinin yanağı ve yine sevgilinin açık gömleği de matla beytine benzetilmiştir. Sevgilinin "tavil" olan saçları bazen mecmuaya benzetilir. Onun uzun saç yanındaki kısa tüyleri, bir müstezadın ayakları gibidir. Sevgilinin güzel yüzü ise; bir divan yahut divançedir. Sevgilinin boyu bir "âzâde mısra"ya benzetilmiş, dudakları ve dişlerinin karşılıklı hizada duruşu da "murassa" sanatı olarak ifade edilmiştir. Muhteva olarak Levhî'nin gazeli tasavvufî konulardan bahsettiği ve Şâkir'in gazeli de fahriye amaçlı yazıldığı için diğer gazellerden daha farklı bir görünümdedir. İleride bulunacak yeni metinlerle bu tarz manzumeler hakkında daha fazla bilgi sahibi olacağımız muhakkaktır.

Kaynaklar

Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî, Divanlar,* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Aydemir, Y. (2017). *Ravzî Dîvânı,* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Bayındır, Ş. (2008). *Şehdî Divanı,* Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Bulut, A. (2002). "Rasih İbrahim'in Okçulukla İlgili Bir Manzumesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 50/1, ss. 9-20.

Cersel, F. (2009). *Mehmed Şâkir Gâlib Efendi Dîvânı,* Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi.

Demirel, G. (2005). *18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı: İnceleme- Tenkitli Metin- Tahlil,* Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Derman, U. (2006). "Murakka", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, ss. 204-205.

Durmuş, İ. (2011). "Tarsî", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Cilt 40, ss. 110-111.

Ekinci, R. (2014). "Resîm/Râsim, Hacı Mustafa", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.

Erdoğan, M. (2010). "Divan Şiirinin Kaynaklarından Musiki İlmi ve Musiki Terimleriyle Yazılmış Bazı Manzumeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 3, Sayı: 15, ss. 28-55.

Güleç, İ. (2020). "Bir Nazım Biçimi Olarak Müselles Ve Zevkî Efendi'nin Müselles'i", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, ss. 367-380

Gümüş, A. K. (2020). "Fuzûlî'nin Ayakkabıcılık Terimleri İle Yazdığı Muvaşşah Gazeli", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* Sayı: 43, ss. 289 – 304

Kaplan, H. (2019). *Zîver ve Divanı,* İstanbul: DBY Yayınları

Kaplan, Y. (2015). "Klasik Türk Şiirinde Denizcilik Terimleriyle Yazılmış Bilinmeyen Şiirler- 1", *Turkish Studies,*10/16, ss. 807-826.

Karaköse, S. (2012). *Said Giray Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kavaklık, R. (2008). *15. Yüzyıl Şairi Sabâyî ve Divançesi (Transkripsiyonlu Metin - Açıklamalar - Dizin),* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Kayaokay, İ. (2018b). "Divan Şiirinde Satranç Terimleriyle Yazılmış Manzumeler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1/1, ss. 245-268.

Kayaokay, İ. (2018a). "Divan Şiirinde Elbise Terimleriyle Yazılan Manzumeler", *Prof. Dr. TAHİR ÜZGÖR Armağan Kitabı,* (Ed: Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe), İlahiyat Yayınları, ss. 509-540.

Kayapınar, Z. (2016). *Milli Kütüphane Ankara-Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda 06 Hk 460 Arşiv Numarası İle Kayıtlı Mecmû'a-yı Eş'âr ve Fevâid (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım),* Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Kırbıyık, M. (1994). *Ferrî Mehmed Hayatı, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkîdli Metni,* Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Mengi, M. (2000). *Divan Şiiri Yazıları,* Ankara: Akçağ Yayınları

Olgun, Tahirü'l-Mevlevi (1973). *Edebiyat Lügati.* İstanbul: Enderun Kitabevi.

Özbay, Ö. (2013). *Bursalı Levhî Dîvânı: İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks. Yüksek Lisans Tezi*, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.

Özdemir, M. (1999). *Neccârzâde Rızâ Dîvânı'nın Edisyon Kritiği,* Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Öztürk, M. (2008). "Rubâî", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Cilt 35, ss. 176-177.

Saraç, Y. (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, İstanbul: 3F Yayıncılık.

Şenödeyici, Ö. (2018). "Mazmun Beyanındadır: Klâsik Türk Şiirinde Mazmun Arayışına Katkılar", *Littera Turca,* Cilt: 4, Sayı: 4, ss. 1047-1070

Tarlan, A. N. (1970). *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon),* Cilt II. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Tietze, A. (1951). "16. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili; Âgehî Kasidesi ve Tahmisleri", *Türkiyat Mecmuası* 9, İstanbul, ss.114-116.

Uzun, M. İ. (2003). "Mecmua", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Cilt 28, ss. 265-268.

Yenikale, A. (2012). *Sünbülzâde Vehbî Divânı,* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Yılmaz, İ. (2011). "Tavîl", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Cilt 40, ss. 183-184.

Kubbealtı Lügati http://lugatim.com/

Ulakbilge
Sosyal Bilimler Dergisi

DETACHED POEMS IN CLASSICAL TURKISH POETRY WRITTEN IN POETIC TERMS

İlyas KAYAOKAY

ABSTRACT

The tradition of writing detached poems in certain terms, which is a manifestation of the poets' attempt to use the language material in their hands in the most efficient way, in divan poetry, in which the word staff, the mazmun and the frame of their dreams are determined, is one of the different and interesting subjects in terms of showing the poet's art. Diwan poets have independent poems, which they write by using the terms belonging to a certain profession and science, such as nautical, sailing, shoemaking, tailoring, archery, calligraphy, music, chess, dress, books, throughout a poem. One of the different and interesting examples in this field, which was detected by us for the first time; They constitute stand-alone poems built entirely with poetic terms. In our study, we determined as a result of hundreds of diwan scans; We first examined the ghazals of Zâtî, Ravzi, Sabâyî, Gelibolulu Âlî, Resîm, Neccâr-zâde Rıza, Beliğ Emin, Sünbül-zâde Vehbî, Şehdî, Levhî, Zîver, Ferrî, Said Giray and Şâkir Galib in the context of nazire tradition. Afterwards, we have made some evaluations about the ghazals of the mentioned poets, written with this understanding, by classifying the terms that include poetry and poetic issues in these poems.

Keywords: Divan poetry, ghazal, poetry term, nazire, art